

biz hüküm verilmeksizin hapse konulmuştur. Bu sırada durumu kafes arkasından takip eden Kanûnî Sultan Süleyman, İbrâhim Paşa'yı çağırarak Kâbız'ın bâtil fikirlerinin cevaplandırılmayıp hakından gelinebilmemiş olmasından duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş ve hemen yeni bir mahkeme oluşturulmasını istemiştir. İbrâhim Paşa, ertesi gün şeyhülislâm Kemalpaşazâde ile İstanbul Kadısı Sâdeddin Efendi'yi davet ederek Divân-ı Hümâyûn'da yeni bir mahkeme kurmuştur. Kemalpaşazâde önce Kâbız'ın fikirlerini dinlemiş, ardından onun dayandığı Kur'an âyetlerini ve hadisleri yanlış anladığını göstermiş, ileri sürdüğü delillerin tutarsızlığını ortaya koymuştur. Bunun üzerine Kâbız söyleyecek hiçbir şey bulamamıştır. Şeyhülislâm, Kâbız'ın zındıklık suçu işlediğini belirten fetvasını vermiş, Kadı Sâdeddin de onu iddiasından vazgeçip Ehl-i sünnet inancına dönmeye davet etmiştir. Ancak Kâbız buna yanaşmayınca kadı idamına hükmetmiş ve boynu vurulmuştur (9 Safer 934 / 4 Kasım 1527).

Kemalpaşazâde bu olay vesilesiyle zındık kavramı ve hükümüyle ilgili bir risâle kaleme almış, klasik fikhî kaynakları çerçevesinde konuyu ele aldıktan sonra Kâbız'ın âdil kimselerin şahitliğiyle sabit olduğu üzere fikhî anlamda zındık sayıldığını, fikirlerini yaymaya çalışarak insanları saptırmaya uğraştığını ve toplumda fesda sebebiyet verdiğini, Hanefî hukukçusu Kâdîhan'ın *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*'sinde böyle kimselerin katline hükmedildiğini söylemiş (*Risâle fî mâ yete'allaku bi-la'fzî'z-zındık*, II, 249) ve bir bakıma idam cezasının dayanağını ifade etme ihtiyacı duymuştur.

Kâbız'dan zamanımıza intikal eden bir belgenin olmayışı, ayrıca mahkeme zabıtlarının bulunmayışı onun başka hangi görüşlere sahip olduğu, idamına yol açan iddiasını hangi delillerle ortaya koyduğu, dolayısıyla ilmi seviyesinin ne olduğu gibi hususları karanlıkta bırakmaktadır. Ancak Kemalpaşazâde'nin Kâbız'ın görüşüne reddiye olarak kaleme aldığı *Risâle fî ef'aliyyeti Muḥammed 'aleyhi's-selâm* adlı eserinde (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2062) onun iddiaları konusunda bazı ipuçları bulunmaktadır. Muhtelif âyet ve hadisler çerçevesinde yirmiye yakın naklî delil üzerinde durulup bunların iddia edildiğinden aksine Hz. Muhammed'in üstünlüğünü gösterdiği vurgulanan risâlede Kâbız'ın ismi zikredilmemekle birlikte onun dayandığı fikirler değerlendirilmektedir. Müslümanlar

arasında Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden üstün olduğu hususunda icmâ bulunduğu belirtilen risâlede Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderildiği (el-Enbiyâ 21/107), son peygamber olduğu (el-Ahzâb 33/40), ümmetin en hayırlı ümmet kılındığı (Âl-i İmrân 3/110), dolayısıyla bu ümmetin peygamberinin de diğer ümmetlerin peygamberlerinden daha üstün tutulduğu, kıyamet gününde onun kendi ümmetine, ümmetinin de bütün insanlara şahitlik yapacağı (el-Bakara 2/143) gibi hususlara temas edilmekte, ayrıca Hz. İsmâ'nın semada hayat sahibi olmasının onun üstünlüğünü göstermeyeceği, zira bir gün nüzûl ederek ümmetini hakka davet edeceği belirtilmektedir (vr. 13^b-20^a).

Risâlede Kâbız'ın âyet ve hadisler dışında Kitâb-ı Mukaddes'ten deliller getirdiği yahut akli ve hikemî burhanlara dayandığı yolunda hiçbir işaret bulunmamaktadır. Dolayısıyla sağlam kaynaklara dayanmaksızın onun hıristiyan teolojisini, hatta bütün Doğu dinlerini çok iyi bildiği veya Hurûfî telakkiye sahip olduğu yolundaki bazı değerlendirmeler (meselâ bk. D'Ohsson, I, 153; Salis, s. 88-89) doğru görünmemektedir. Kaynaklarda yer alan, Molla Kâbız'ın meyhanelere gittiği, türlü fisk ve fücür işlediği şeklindeki tasvirler (Celâlîzâde, vr. 172^b; Âlî Mustafa Efendi, vr. 238^a) eğer kötüleme amaçlı değilse Kâbız, ahlâkî zaafırlara sahip sıradan bir medrese âlimi olup farklı düşünebilen ve canı pahasına da olsa fikrinden dönmeyen ilginç bir kişilik olarak ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kemal, *Risâle fî mâ yete'allaku bi-la'fzî'z-zındık* (*Resâ'ilü İbn Kemâl* içinde, nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1316, II, 240-249; a.m.f., *Risâle fî ef'aliyyeti Muḥammed 'aleyhi's-selâm*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2062, vr. 13^b-20^a; Celâlîzâde, *Tabakâtü'l-memâlik*, vr. 172^b-175^a; Âlî Mustafa Efendi, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 238^a-239^a; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 88-89; Solakzâde, *Târih*, s. 467-469; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 484-485; D'Ohsson, *Tableau général*, I, 153-159; *Sicill-i Osmânî*, IV, 45; Danişmend, *Kronoloji*², II, 125-126; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 98; Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman* (trc. Şerafettin Turan), Ankara 1963, s. 88-89; Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi", *Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti: 1300-1600* (haz. Sina Akşin), İstanbul 1988, s. 164-166; a.m.f., "Kâbid", *EP* (İng.), IV, 333-334; İsmail Safa Üstün, *Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century* (doktora tezi, 1991), University of Manchester, s. 77-99; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 230-238; "Kâbiz", *İA*, VI, 15-16.

İLYAS ÜZÜM

MOLLA LUTFİ (ö. 900/1495)

Osmanlı âlimi.

Asıl adı Lutfullah olup Molla (Sarı, Deli, Maktul) Lutfi diye tanınmıştır. XV. yüzyılın başlarında doğduğu ileri sürülürse de (Adıvar, s. 60) Mecdî'nin verdiği bilgiye göre hocası *Tazarru'nâme* sahibi Sinan Paşa'nın 844 (1440) yılında doğduğu (*Şekâik Tercümesi*, s. 196) dikkate alındığında 850 (1446) civarında dünyaya geldiği tahmin edilebilir. Tokat'ta doğduğunu bizzat kendisi söyleyen Molla Lutfi (*Şerhu Risâleti'l-ʿulûm*, s. 79), ilk öğrenimini çağının âlimlerinden olan babası Kutbüddin Hasan'ın yanında gördü. Daha sonra İstanbul'a giderek Sinan Paşa'dan mantık, felsefe, kelâm ve onun yönlendirmesiyle Ali Kuşçu'dan matematik okudu. Hocalıca talebe ilişkisinin ötesinde Sinan Paşa ile dost ve muhtemelen akraba olan Molla Lutfi (Erünsal, *TD*, sy. 33 | 1981 |, s. 73-74), 875 (1470) yılında vezirlik makamına gelen hocasının tavsiyesiyle Fâtih Sultan Mehmed tarafından saray kütüphanesine hâfız-ı kütüb olarak tayin edildi. Böylece buradaki nâdir eserleri inceleme imkânı elde edip birçok ilim dalında görüş bildirecek bir düzeye ulaştı. Bu sırada padişahla da -şakalaşacak kadar- yakın dostluk kurdu. Ancak bu dostluk uzun sürmedi; vakıf kitaplarına hıyanet suçlamasıyla önce kütüphaneden uzaklaştırılıp müderris yapıldı, ardından ta'zir cezasına çarptırılarak hapse konuldu (Molla Ehaveyn, vr. 334^a; Ocak, s. 346). Daha sonra görevine iade edildi ve Sinan Paşa'nın padişahla arasının açılıp Seferihisar'a sürülmesi sırasında onunla beraber gitti (881/1476). Beş yıl sonra Fâtih'in ölümünün ardından yine Sinan Paşa ile birlikte İstanbul'a döndü ve II. Bayezid tarafından Bursa Yıldırım Bayezid (veya Sultan Murad) Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Arkasından sırasıyla Filibe'de Şehâbeddin Paşa, Edirne'de Dârülhadis, İstanbul'da Semâniye, Bursa'da Murâdiye ve muhtemelen tekrar İstanbul'da Semâniye medreselerinde müderrislik yaptı.

Molla Lutfi zındıklık ve ilhâd suçlamasıyla yargılandıktan sonra idam cezasına çarptırıldı ve 25 Rebiülâhîr 900 (23 Ocak 1495) tarihinde cezası Atmeydanı'nda boynu vurulmak suretiyle infaz edilerek naaşî Eyüp'te Defterdar Mahmud Çelebi Mescidi yakınına gömüldü. Onun idamı geniş yankı uyandıran tarihi bir hadise teşkil etmiştir. Taşköprizâde'nin "eşi bu-

MOLLA LUTFİ

lunmaz, üstün kişiliğe sahip rakipsiz bir âlim” dediği (eş-Şekâ'îk, s. 280) Molla Lutfi'nin idamının açıklanan sebebi her ne kadar zındıklık ise de bu hükmün gerçek sebebinin hemen bütün kaynaklar tarafından hasımlarının kıskançlık ve düşmanlığına bağlandığı görülmektedir. Onun, dönemin ileri gelenlerine ve ulemâya karşı tutum ve davranışlarına da yansıyan kırıcı kişiliği bu düşmanlığın pekişmesini kolaylaştırmıştır. Sonuçta Molla Lutfi'ye kin besleyen hasımları, muhtemelen, kaynaklarda “aşere-i muhabbese” (on habis insan) hadisesi diye zikredilen (terimin anlamı hakkındaki farklı görüşler için bk. Erünsal, *Osm.Ar.*, XXIV [2004], s. 134-136), fakat hakkında ayrıntı verilmeyen bir olay bahanesiyle kendisini ortadan kaldırmayı planladılar ve onun halkı saptıran bir zındık, varlığı din için zararlı bir mülhid olduğu söylentisini yaydılar. II. Bayezid'in emriyle yapılan soruşturmanın ardından söz konusu on kişiden yurt dışına kaçamayanlarla birlikte tutuklanan Molla Lutfi, on dokuz gün süren hapsi sırasında padişah dahil bütün önemli devlet adamlarına birer manzume yazıp gönderdiyse de bir sonuç alamadı. Davaya bakmak üzere Hatibzâde Muhyiddin Efendi, Molla İzârî, Molla Arap (Alâeddin Arabî Efendi), Efdalzâde Hamîdüddin Efendi ve Molla Ehaveyn gibi dönemin ileri gelen âlimlerinden bir mahkeme heyeti kuruldu. Molla Lutfi 200 kadar şahidin dinlendiği iki duruşmanın ardından idama mahkûm edildi. Onun, idamından önce halka karşı kendisine isnat edilen ilhâdla bir ilişkisinin bulunmadığını haykırdığı ve kelime-i şehâdet getirdiği bilinmektedir (Taşköprizâde, s. 280). Molla Lutfi'nin idamı üzerine düşülen tarihlerin hemen hepsi onun şehid olduğunu dile getirirken yalnız Lâmiî Çelebi'nin düştüğü tarihte, “Lutfi-i mülhid be-zindan şü'd esîr” (Mülhid Lutfi zindanda esir oldu) denilmiştir ki (Âşık Çelebi, vr. 106^a) bu da idamıyla değil tutuklanmasıyla ilgilidir.

Kaynaklarda genellikle Molla Lutfi'nin zındıklık ve ilhâd suçlamasıyla idam edildiği belirtilmekle birlikte onun bu cezayı gerektiren fiil veya söz üzerinde pek durulmamıştır. Mahkeme heyeti üyelerinden Molla Ehaveyn şahitler tarafından Molla Lutfi'ye zındıklık, nübüvveti inkâr, Hz. Peygamber'e hakaret, irtidat, halkı saptırma gibi birçok suçlama yöneltildiğini belirtirken (es-Seyfû'l-meşhûr, vr. 334^a) Sehî hasımlarının isnat ettiği suçu sadece “küfür söylemek” (Tezkire, s. 152), Kinalizâde Hasan Çelebi ise “sapıklık, halkı

ifsat, dinsizlik ve geniş mezheplilik” (Tezkire, II, 828, 829) şeklinde tanımlar. Tek müşahhas suçlamaya Taşköprizâde yer vermekte ve Molla Lutfi'nin bir ders sırasında, “Namaz dedikleri kuru eğilip kalkmadır; faydası yoktur” cümlesini kullandığını belirtmektedir. Ancak Taşköprizâde'nin, o derste hazır bulunan öğrencilerden amcası Molla Kıvâmüddin Kasım'ın, -doğru söylediğine yemin ederek- açıkladığına göre söz konusu cümlenin aslı, Hz. Ali'nin ayağına saplanan bir okun kendisi huşû içinde namaz kılarken çıkarıldığını ve onun hiç acı hissetmediğini söyledikten sonra dediği, “Asıl namaz budur; yoksa bizim kıldığımız namaz kuru kalkıp eğilmekten ibarettir; onda da fayda yoktur” şeklindedir. Ona göre şahit öğrencilerden bazıları bu sözleri yanlış anlayıp saptırmıştır (eş-Şekâ'îk, s. 280-281). Ayrıca zındıklık suçu, hasımları tarafından sadece kendisiyle sınırlı tutulmayıp zararlı düşüncelerini öğrencilere yaymak suretiyle halkı sapıklığa yönlendirme şeklinde daha kapsamlı biçimde yorumlanarak (es-Seyfû'l-meşhûr, vr. 334^a) hakkında asıl onu idama götüren, fıkhî tövbesi kabul edilmez “dâî zındık” suçlaması yapılmıştır. Bu yargılamanın hukuk usulü bakımından önemli bir kusuru, seçilen hâkimlerin davalı ile aralarının pek iyi olmaması bir yana, Hatibzâde Muhyiddin Efendi gibi davanın açılmasına yol açan bir kimsenin yargılamada yer almasıdır. Molla Lutfi'nin idamına dair klasik ve modern literatürde hasımlarından Molla Ehaveyn'in yazdıkları ile Lâmiî Çelebi'nin düştüğü tarih hariç aleyhinde bir ifade bilinmemekte, müellifler, genellikle ona isnat edilen suçun asılsız ve dolayısıyla verilen cezanın haksız olduğu kanaatinde birleşmektedir. İdamı sırasında imanını dile getirdiğine dair rivayetler yanında onun eserlerinde ortaya koyduğu düşünceleri de Ehl-i sünnet'e aykırı unsurlar içermemektedir. Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden Muhyiddin el-Kocevî'nin Molla Lutfi'nin idam haberini alınca, “Onun zındıklık ve ilhâddan uzak olduğuna ben şahidim” dediği kaydedilmektedir (Taşköprizâde, s. 281). Üzerinde çok şey söylenen bu davayı Hoca Sâdeddin Efendi de, “Merhumu ortadan kaldırmak için hileler icat etmişler” diye özetlemektedir (Tâcû't-tevârih, II, 548). Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi sırasında Anadolu kazaskerliği görevinde bulunan Kemalpaşazâde ile sohbet ederken, “Tokatlı Molla Lutfi sizin hocanız imiş; bilgisi ve fazileti bilinir iken öldürülmesine sebep ne oldu?” diye sorun-

ca, “Hased-i akran belâsına uğradı” cevabını almıştır (Hoca Sâdeddin, *Selîmnâme*, II, 615).

Molla Lutfi'nin bir mescitle ilgili olarak düştüğü 885 (1480) tarihinden onun Sarı Lutfi Mescidi adıyla tanınan bir cami yaptırdığı (Ayvansarayî, II, 8; Ünver, I/8-9 [1943], s. 13), değerli kitaplardan meydana gelen bir kitaplığının olduğu ve İstanbul'da adını taşıyan bir mahallenin bulunduğu bilinmektedir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Kemalpaşazâde, Hayâlî-i Evvel, Fâtiht Sultan Mehmed'in hocası Molla Halebî'nin oğlu Abdurrahman Çelebi, Taşköprizâde'nin amcası Kıvâmüddin Kasım, Vâsiî (Abdülvâsi) Çelebi, Molla Dâvûd-i Kocevî (Kara Dâvud İzmitli), Molla Alâeddin Çerçin, Menteşeli Molla Ayı Seyyidî, Seyyid Mahmud, Küçük Bedreddin, Kazâbâdlı Kâzîmî ve Molla Hakim İshak gibi âlimler yer almaktadır.

Molla Lutfi dinî, edebî, felsefî ve fennî ilimlerde eser vermiş bir âlimdir. Devrin ilim anlayışına uygun olarak çalışmalarının çoğunu Arapça, *Harnâme*'siyle Türkçe'nin belâgatına dair kitabını ve bazı şiirlerini ise Türkçe yazmıştır; birkaç kıtası da Farsça'dır. Şuarâ tezkiyelerinde Molla Lutfi'ye yer ayrılarak şiirlerinden birtakım örnekler verilmekte ve Latîfî tarafından şiir ve kasidede asrının Hassân ve Selmân'ı olarak nitelenmekteyse de onun kaside, gazel, tarih ve mizahî kıta türünde bazı denemelerinin dışında şiirle pek ilgilendiği söylenemez. Hatta Molla Lutfi'nin, Fâtiht Sultan Mehmed kendisine, “Sen de şiir der misin?” diye sorduğunda, “Fazl ü hikmet ıssına olmasa eş'âr âr / Arz ederdim ben de eyyâmında âsâr-ı Lebid” beytiyle cevap vermesinden (Latîfî, s. 482-483) fazilet ve hikmet sahipleri için şiiri utanılacak bir şey saydığı anlaşılmaktadır.

Eserleri. 1. Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'ş-Şerhi'l-Metâli'. Molla Lutfi'nin en hacimli eseri olup Sirâceddin el-Urmevî'nin mantığa dair *Metâli'u'l-envâr*'ına Kutbüddin er-Râzî tarafından yapılan *Levâmi'u'l-esrâr* adlı şerh için Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin yazdığı hâşiye üzerine kalem almıştır (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 600, 1223). Hoca Sâdeddin Efendi ve Kâtib Çelebi, bu kitapta konular hakkındaki açıklamaların ve ortaya konan fikirlerin daha öncekilerin eserlerinde bulunmadığını söylemiştir (Tâcû't-tevârih, II, 548; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1716). **2. Hâşiye 'alâ evâ'ili Şerhi'l-Mevâkif.** Adudüddin el-İcî'nin *el-Mevâkif fi 'ilmi'l-ke'lâm*'ına Cürcânî'nin yaptığı şerhin

birinci mevkîfine yazılmış bir hâşiyedir (Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 210). 3. *es-Seb'û's-şidâd*. Molla Lutfî, II. Bayezid'in huzurunda âlimlerle yaptığı bir tartışmayı padişahın emriyle kaleme aldığı bu risâlede, Cürcânî'nin Kutbüddin er-Râzî'nin *Metâli'u'l-envâr* şerhi üzerine yazdığı hâşiyede "mevzu" hususunda ileri sürdüğü bazı düşünceleri eleştirmektedir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3551). Müellif önce yedi konuda Cürcânî'ye itiraz etmiş, ardından bunlara iki yeni itiraz daha eklemiştir; bu sebeple kütüphanelerde eserin iki farklı nüshası bulunmaktadır. Taşköprizâde, Molla Lutfî'nin bu eserinde yepyeni meseleler ortaya attığını, sadece bu risâle-nin bile onun üstünlüğünü kanıtlamaya yeteceğini ve buna cevap yazan Molla İzârî'nin cevaplarında başarılı olmadığını söylemektedir (eş-Şekâik, s. 283). Molla Lutfî'nin çağdaşı bir âlim tarafından yazılan reddiyede ise eserde âlimlere yanlış görüşler nisbet edildiği ve yapılan itirazların başka âlimlerin kitaplarından alınmış olduğu iddia edilerek kaynaklarına atıfta bulunulmaktadır (*Risâletü def'i's-şübeh 'an havâşî mebhâşi'l-mevzû' min kîbeli 'ilmi'l-keîlâm*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2271). Taşköprizâde, *el-Livâ'ü'l-merfû' fi halli mebhâşi'l-mevzû'* adlı eserinde Molla Lutfî ile Molla İzârî'nin tartışmalarını değerlendirmiştir (vr. 39^b-42^b). 4. *Risâle fi tahkîki vücûdi'l-vâcib (vücûdi'l-mebde'i'l-evvel)* (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1181; Leiden Universiteitsbibliothek, Or., nr. 958). 5. *Risâle (Kelimât) müte'allika bi-âyeti'l-hac*. Müellifin bir bayram günü II. Bayezid'in huzurunda Bakara sûresinin 196-199. âyetleriyle ilgili olarak yapılan tartışmanın sonuçlarını kaleme alıp Veziriazam Ali Paşa'ya ithaf ettiği bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2844). Bu esere Molla İzârî (Râgıb Paşa Ktp., nr. 1460), Kıvâmüddin Kâsım b. Ahmed el-Cemâlî ve Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi tarafından reddiyeler yazılmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 860). 6. *Zübdetü'l-belâga* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5130). Kâtib Çelebi'nin *Telhîşü't-Telhîş* adıyla andığı risâle (a.g.e., I, 478) Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'inin özeti mahiyetinde olup Mehmet Sami Benli tarafından *Molla Lutfî ve Zübdetü'l-Belâga Adlı Eseri* ismiyle yayımlanmıştır (İstanbul 2003). Bazı nüshalarında II. Bayezid'in oğullarından Şehzade Şehinşah'a, bazılarında Veziriazam Ali Paşa'ya ithaf edildiği görülen eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kü-

tüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 1693, vr. 1^b-38^a) *Risâletü Mevlânâ Lutfî min 'ilmi'l-belâga* adıyla kayıtlı bulunan ve Benli'nin neşrinde kullanılmayan bir başka nüshası da Molla Lutfî'nin idamından sonra oğlu tarafından temize çekilerek Şehzade Süleyman'a (Kanûnî) ithaf edilmiştir. 7. Müellifin adı belli olmayan Türkçe'nin belâgatına dair eseri (TSMK, III. Ahmed, nr. 1693, vr. 38^b-105^a). Arapça bilmeyenlere belâgat ilmini öğretmek amacıyla klasik Arapça belâgat ilmi yazım gelenegine bağlı kalınarak telif edilen kitap, Molla Lutfî'nin oğlu tarafından temize çekilip bir mukaddime eklenmek suretiyle Şehzade Süleyman'a ithaf edilmiştir. Eser üzerinde Mustafa Aksoy tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır (*Molla Lutfî'nin Risâle-i Mevlânâ Lutfî'si*, 1991, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). 8. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1793). Sekkâki'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabının belâgat ilimlerine ayrılan üçüncü kısmına Cürcânî'nin yaptığı şerhin hâşiyesidir ve Kâtib Çelebi'nin ifadesine göre adı geçen şerhte güç yerleri çözmek üzere yazılmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1765). Hoca Sâdeddin Efendi, kendi zamanına kadar *Şerhu'l-Miftâh*'a bundan daha güzel bir hâşiyenin yazılmadığını söyler (*Tâcû't-tevârih*, II, 548). 9. *Risâle fimâ yete'allaku bi-hurûfi'l-teheccî* (Leiden Universiteitsbibliothek, Or., nr. 958, vr. 19^b-21^b). 10. *Taz'ifü'l-mezbah*. Eski kaynaklarda adı geçmeyen bu eseri ilk defa Brockelmann tesbit etmiş (*GAL*, II, 306) ve Abdülhak Adnan Adıvar tanıtmıştır (*Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 58-59). İlim tarihinde "Delos meselesi" diye bilinen bir matematik problemini ele alır. Şerefettin Yalıtıkaya'nın tahkik ettiği eseri Adnan Adıvar ve Henry Eugénie Corbin Fransızca çevirisi ve geniş bir giriş yazısıyla birlikte yayımlamıştır (Molla Lutfî'l-Maktul, *La duplication de l'autel [Platon et le problème de Delos]*, Paris 1940). 11. *Risâle fi'l-'ulûmi's-şer'iyye ve'l-'Arabîyye (Risâle fi mevzû'âtî'l-'ulûm)*. II. Bayezid'e sunulan kitapta yirmi dokuzu Arap dili, kırk dördü İslâm diniyle ilgili olmak üzere toplam yetmiş üç ilimden söz edilmiş, felsefi, tabii ve matematik ilimler tasnife tâbi tutulmamıştır. Müellif eserin sonlarında, Ehl-i sünnet mezhebine göre burada verilen şer'î ilimlerin sayısının ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı hadisine (Ebû Dâvûd, "Sünnet", I; Tirmizî, "İmân", 18) uygun düştüğüne -dolayısıyla kendisinin Ehl-i sünnet inancında olduğuna- dikkat

çeker. Başta Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sa'ade'si* ve Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u olmak üzere bu konuda kaleme alınmış daha sonraki eserlerin kaynakları arasında yer alan ve Türkiye kütüphanelerinde yirmiye yakın nüshası bulunan risâle Refik el-Acem tarafından Şam'daki bir nüshasına dayanılarak önce bir dergide ("Risâletü't-Toşkâtî fi'l-'ulûmi's-şer'iyye ve'l-'Arabîyye", *el-Ebhâş*, XXXIX [1991], s. 21-66), ardından şerhiyle birlikte kitap halinde (Beyrut 1994) yayımlanmıştır. 12. *el-Me'tâlibü'l-ilâhiyye*. Bir önceki eserin kapalı bazı noktalarını açıklamak üzere telif edilmiş olup yine Refik el-Acem tarafından neşredilmiştir (bk. bibl.). 13. *Harnâme. Keşfü'z-zunûn*'da (II, 1783) *el-Makâle fi Uslu Şücâ'* adıyla kaydedilen ve *Uslu Şücâ' Münazarası* olarak da bilinen bu mizah eserinin eksik bir nüshasını önce Oskar Rescher (*Orientalische Miscellen*, II [İstanbul 1926], s. 40-43), daha sonra tamamını Orhan Şaik Gökyay transkripsiyonlu metni ve tıpkıbasımı ile birlikte (bk. bibl.) yayımlamıştır. Eserde kaba ve müstehcen ifadeler yer verilmiş, ancak Gökyay bunları rumuzlarla göstermiştir. 14. *el-Ferec ba'de's-şidde Tercümesi*. Mecdî ve Kâtib Çelebi, Ebû Ali et-Tenûhî'ye ait *el-Ferec ba'de's-şidde* adlı eseri Molla Lutfî'nin Türkçe'ye çevirdiğini söylüyorlarsa da (*Şekâik Tercümesi*, s. 300; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1263) eserin herhangi bir nüshası bilinmemektedir. Şükrü Kurgan, bazı kütüphane kataloglarında Molla Lutfî'ye nisbet edilen bu isimdeki bir metnin ona ait olmadığını ileri sürmektedir (*Türk Kültürü Belleten*, sy. 4-5 [1945], s. 363-366; bu çeviriden yapılan sadeleştirilmiş bir seçme için bk. Bilge Seyidoğlu - Orhan Yavuz, *Güçlükten Kolaylığa Kederden Sevince: Seçme Hikâyeler*, Ankara 1990).

Kaynaklarda *Hâşiye 'ale'l-Mukaddemâti'l-erba'*, *Risâle fi tahkîki'l-îmân*, *Ta'likât 'alâ evâ'ili Şahihi'l-Buhârî*, *Şerhu Telhîşü'l-Miftâh*, *Risâle fi 'ilmi'l-âdâb* (Mecdî, s. 300; *Keşfü'z-zunûn*, I, 498-499, 554, 852) ve bir mecmuanın fihristinde (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 440) *Risâle fi haqîkatî'n-nefsî'n-nâ-tıka* adlı bir eser Molla Lutfî'ye nisbet edilmekteyse de bunların nüshaları henüz ele geçmemiştir. Necmeddin en-Nesefî'nin *'Akâ'id*'i üzerine Teftâzânî tarafından yapılan şerhe bir hâşiye yazdığına dair bilgi de (*Osmanlı Müellifleri*, II, 11; Yalıtıkaya, s. 51) muhtemelen *Keşfü'z-zunûn*'da (II, 1146) "*'Akâ'idü'n-Nesefî*" maddesinde ismi geçen Molla Lutfî Beyzâde

ifadesinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Bazı yazma nüshalarında Molla Lutfî'ye izâfe edilen *es-Sa'âdeti'l-fâhîre fî siyâdeti'l-âhire* adlı eserin (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3648/9) Taşköprizâde Ahmed Efendi'ye ait olduğu tesbit edilmiştir (Yılmaz, s. III-V).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Dâvûd, "Sünnet", 1; Tirmizî, "İmân", 18; Molla Lutfî, *Risâle fi'l-ülûmi's-şer'iyye ve'l-'Arabiyye* (nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1994, s. 59; a.m.f., *Şerhu Risâleti'l-ülûmi's-şer'iyye ve'l-'Arabiyye* (nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1994, s. 79-80; Molla Ehavayn Muhyiddin Muhammed b. Kâsım, *es-Seyfû'l-meşhûr 'ale'z-zındık ve sâbbi'r-resûl*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1279, vr. 333^b-334^a; Sehî, *Tezkire* (Kut), s. 129-130, 149-152; Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 145, 174, 279-283, 322, 331, 377-378, 391, 399, 465, 466, 473; a.m.f., *el-Livâ'ü'l-merfû' fî halli mebâhişi'l-mevzû'*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1442, vr. 39^b-42^b; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 72^a, 105^b-106^b, 172^a; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Keta'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fuḫahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttâb, nr. 690, vr. 388^a-389^a, 395^a; Latîfî, *Tezkiretû's-su'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ* (nşr. Ridvan Canım), Ankara 2000, s. 387, 455, 481-484, 554-555; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 194, 196, 295-300, 381, 393; Hoca Sâdeddin, *Tâcû't-tevârih*, İstanbul 1279, II, 547-548; a.m.f., *Selîmnâme* (a.e. içinde), II, 615; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 827-830; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 10; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, I, 301-302; *Keşfü'z-zunûn*, I, 3, 38, 222, 347, 478, 498-499, 554, 683, 852, 860; II, 976, 1019, 1146, 1263, 1592, 1714, 1716, 1765, 1783, 1820; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 8-9; Hâlet İbrahim Bey, *Tercüme-i Hâl-i Mevlânâ Lutfullah*, İstanbul 1290; *Sicill-i Osmânî*, IV, 90-91; *Osmanlı Müellifleri*, II, 11-12; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 58-61, 100, 108, 112; Brockelmann, *GAL*, II, 305-306; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 304; Abdülkadir Karahan, "Molla Lutfî'nin Harname'si ve XV. Yüzyıl Sade Türk Nesri", *Türk Dil Kurumu Kurultayına Sunulan Bildiriler: I*, Ankara 1975, s. 173-179; Orhan Şaik Gökay, *Molla Lutfî*, Ankara 1987; a.m.f., "Tokatlı Molla Lutfî'nin Harnâmesi", *Türk Folkloru Belleten*, I/1, İstanbul 1986, s. 155-182; M. Necip Yılmaz, *Taşköprülüzâde ve es-Seâdetü'l-Fâhîre fî Siyâdeti'l-Âhîre Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. III-V; İbrahim Maraş, *Molla Lutfî'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri* (yüksek lisans tezi, 1992), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 3-51; a.m.f., "Tokatlı Molla Lutfî: Hayatı, Eserleri ve Felsefesi", *Divân: İlmî Araştırmalar*, VIII/14, İstanbul 2003, s. 119-136; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. 205-221, 346; M. Şerefeddin Yaltkaya, "Molla Lutfî", *Tarih Semineri Dergisi*, II, İstanbul 1938, s. 35-59; Sühey İlver, "Fatih'in Hususî Kütüphanesi İlk Hafızî Kütübü Molla Lutfî'nün Vefatında Söylenen Tarihler Üzerinde", *Tarihîten Sesler*, I/8-9, İstanbul 1943, s. 11-13; Şükrü Kurgan, "Osmanlı Devrinde Mensur Hikayeciliğimize Ait Bir Eser", *Türk Kültürü Belleten*, sy. 4-5, Ankara 1945, s. 353-382; İsmet Par-

maksızoğlu, "Molla Lutfî ile İlgili Yeni Bir Belge", *TTK Belleten*, XLIV/176 (1980), s. 675-682; İsmail E. Erünsal, "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lutfî Hakkında Birkaç Not", *TD*, sy. 33 (1981), s. 72-78; a.m.f., "XV-XVI. Asır Osmanlı Zendeke ve İlahat Tarihine Bir Katkı", *Osm.Ar.*, XXIV (2004), s. 134-136; Şükrü Özen, "Molla Lutfî'nin İdamına Karşı Çıkan Hamîdüddin Efendi'nin Ahkâmü'z-zındık Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, IV, İstanbul 2000, s. 7-16; a.m.f., "İslâm Hukukunda Zındıklık Suçu ve Molla Lutfî'nin İdamının Fikihîliği", a.e., VI (2001), s. 17-62.

ORHAN ŞAIK GÖKAY – ŞÜKRÜ ÖZEN

MOLLA MEHMED EMİN EFENDİ

(ö. 1859)

Osmanlı kıraat âlimi.

İstanbul'un Eyüp semtinde doğdu. Bazı eserlerinde kendisiyle ilgili olarak verdiği kısa bilgilerin dışında hayatı hakkında mâlûmat yoktur. Babası Osmanlı reisülkurrâlarından Abdullah Eyyübî'dir. Ona nisbetle Abdullahefendizâde, kıraat ilmindeki yetkinliği sebebiyle Molla Efendi diye tanınır. Babasının yanında hıfzını tamamladı, tecvid ilmini ve kırâat-i aşereyi ondan tahsil ederek icâzet aldı (Molla Mehmed Emin Efendi, *Zehrü'l-erib*, vr. 3^a-4^b). Zilkade 1227'de (Kasım 1812) babasının

yerine Eyüp Camii'nde imam (Molla Mehmed Emin Efendi, *el-Âsarü'l-Mecîdiyye*, s. 121) ve şeyhülkurrâ (a.g.e., s. 3) oldu. Ayrıca babasının 1229'da (1814) hacca gitmesi üzerine onun yapmakta olduğu bütün görevleri kendisine bıraktığını belirtmesinden (a.g.e., s. 121) Ayazma Camii'ndeki vâizlik görevini de üstlendiği anlaşılmaktadır. Mehmet Emin Efendi'nin bir müddet Meclis-i Maârif başkanlığı yaptığı da kaydedilmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, II, 38). Eyüp'te kıraat ilimlerini ve kırâat-i seb'a okuttuğunu söyleyen Mehmed Emin Efendi'nin hat ilmiyle ilgili Arapça bir eseri Türkçeye tercüme etmesi hatla da ilgili olduğunu göstermektedir. Onun Nakşibendiyye tarikatına mensup olduğu belirtilmekteyse de (a.g.e., a.y.) hangi şeyhten el aldığı kaydedilmemiştir. Bazı eserlerinde Nakşibendiyye'ye mensup olan babasından "hocam, şeyhim" diye söz etmesi ('*Umdetü'l-hullân*, s. 4 [kenar notu]; *Zehrü'l-erib*, vr. 3^b) aynı zamanda tarikatta da şeyhi olduğu anlamına gelmez. Ayrıca babasının şeyhliği hakkında da bilgi yoktur. Kabri babasıyla yan yana Ebû Eyyüb el-Ensârî Türbesi'nin arkasındaki hazirededir.

Eserleri. 1. 'Umdetü'l-hullân fî izâhi Zübdeti'l-irfân. Palulu Hâmid b. Abdül-

Molla Mehmed Emin Efendi'nin *Zehrü'l-erib fî izâhi'l-cem' bi'l-takrib* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 11)

